

PAPP ISTVÁN GÉZA

A költői minták használata a perbeszédben*

"...az írás szegényes dolog az eleven szóhoz képest." (Platón)

1. A szóbeliség hiteléről

A harmadik ezredév hajnalán az élet szinte minden szférájában, jelesül pedig a tudomány és a művészetek territóriumán szükségszerűen és talán minden eddiginél élesebben nyilvánul meg az ellentét, mely a konzervatív (értéktörző) és az innovatív (új értékeket kereső) szemlélet között feszül. Egymás mellett él a két, látszólag összehajthatatlan világlátás. Nyílt vagy latens vitájukban sajnos felbukkan most is a kirekesztő frazeológia, és – bár "csak" elméleti síkon – a perzekútor indulat. Nem kétséges, hogy az antinómiát szintézissé oldja majd a jövő század. Ma azonban még a szembenállás korát éljük, és helye van a tán elfogult, de higgadt érvelésnek. – Nos, a konfrontációk egyike – kimondatlanul is – újólag a klasszikus dichotómia, a *beszéd és írás* (szöveg, textus, ma már a számítógépes szerkesztés stb.) körül alakult ki. Újólag, hiszen a dilemma már *Platón*t is foglalkoztatta. Felveti azt a *Phaidrosz* című, a szónoklattan szempontjából különös figyelmet érdemlő dialógusában, ahol az írás "helyes vagy helytelen" voltáról – az egyiptomi királyról szóló példázatban – elmélkedik.¹ Az elmúlt harmadfél évezred során az e tárgyban elhangzott pro és kontra vélekedések még jelzésszerű bemutatása sem lehet itt feladat.² Így csak sok okkal magyarázható tényként szögezhetjük le: Több évszázados világjelenség, hogy az *orális* kultúra helyébe az *írás*kultúra lépett. Elismerve az utóbbinak nem vitatható jelentőségét, mégis most szabadjon a másik oldal is láttatni, és empátiával idézni *Hamvas Béla* fájdalmasan igaz sorait: "Az őskorban a könyv is úgy beszél, mint az ember, azóta az embernek is úgy kell beszélnie, mint a könyvnek. Az őskori könyv szankciója az ember volt; ma az embert a könyvnek kell szentesíteni. Az őskorban a beszéd mondta meg, mit kell tenni és írni; azóta az írás mondja meg, mit kell mondani."³ A meggondolkodtató szavak nem valamely aranykor utáni nosztalgiára hívnak; nem anakronisztikus ideálokat hivatottak ébreszteni. Figyelmetnek viszont a veszteségre, amit a szóbeliség diszkreditálása hozhat (hozott) létre. Tudniillik a gondolkodás, az asszociáció és az absztrakció, a kreativitás éthoszáat koc-

* A dolgozat része egy készülő, az igazságügyi retorikával foglalkozó nagyobb munkának.

¹ Platón válogatott művei, Európa kiadó, Bp., 1983. 560–561. p., ford.: Kövendi Dénes.

² E kérdést is érinti *Vigh Árpád* alapfontosságú könyvének több fejezete: *Retorika és történelem*, Gondolat, Bp., 1981.

³ *Hamvas Béla*: *Sciencia sacra*, I. kötet, Medio Kiadó, 1995. 83. p.

káztatjuk, mikor a klasszikus, "Verba volant, scripta manent" szállóigét szélsőségesen és praktikusán értelmezve, mintegy felmentésül írjuk a zászlóra. Fontos Babits Mihály megállapítása: "Gondolkodni és beszélni: voltaképp egy... A nyelvkincs egyúttal gondolatkincs. Akinek több szava van, több ismerete van."⁴ Jelenti ez azt is, hogy a nyelv / a beszéd ugyan megteremti a gondolkodás kényszerpályáját is, de egyszersem inspirálólag hat a szellemre. Ha tehát mellőzzük a beszédet (szónoklatot, beszédművet, beszédített) egyúttal a gondolat kibontakozását is korlátozzuk. – Egyébként nem kétséges az sem, hogy az írásbeliség ilyen mérvű dominanciája károsan hat a tanügyi rendszer(ek)re is. Egyik gyakorlati következménye, hogy túlzottan értékeli és előtérbe helyezi a vizuális memóriát. Az oktatás szinte teljesen elhagyva a retorikai képzést,⁵ megfélemleni kényszerül (!) az auditív recepcióról és emlékezetéről. Pedig az a befogadásnak az alkotásra is ösztönzőbb válfaja. (Fejlesztésének már az antikvitásban kimunkált eszközeiről most nem, máskor azonban szükséges lehet szólni.)⁶ Ravasz László írja még 1934-ben, ma is érvényesen: "Vissza kell térnünk a nyelvtől, mint vizuális testtől a nyelvhez, mint akusztikai testhez."⁷

Kétségtelen, hogy a szóbeliség néhány területen mégis megőrizte hagyományos jelentőségét (egyes államok politikai kultúrája, és törvénykezése, az egyházak élete stb.). Nem tévedünk, ha ezt elsősorban – az ókori példák nyomán is – a demokratikus berendezkedéssel hozzuk kapcsolatba.⁸ Szükség van rá pl. az Amerikai Egyesült Államok választási küzdelmeiben, ugyanakkor nem csökkent fontossága a homiliáknak (hitmagyarzatok) és a rájuk vonatkozó elméleti munkáknak (homiletikák) sem.⁹ Nélkülözhetetlen ma is a témánk szempontjából kiemelkedő szférában: az angolszász igazságszolgáltatásban, az esküdtbírók gyakorlatában. A "törvényszolgáltatásnak" ez a formája valójában egyáltalán nem idegen a hazai hagyománytól sem. A megtört, de újjáéledő tradíciója a reformkorban gyökerezik, amikor természetszerűleg fonódott össze a magyar nyelv ügyével, a perbeszéd megkövetelte ékesszólással is.¹⁰ A mai törekvések, különösen a büntetőeljárás jog reformja¹¹ – némely polgári eljárásjogi tendenciák is¹² – aktuálissá teszi Cicero legjelentősebb elméleti művének, A szónok (Orator ad Brutum) címűnek idézését. Ő így közelíti a kérdést a nála elvlaszthatatlan jogászi és oratori szemlélettel: "A jogtudomány azonban gyakran rászorul az ékesszólás támogatására, és nélküle még a maga birodalmát és hatáskörét is aligha védelmezhetné meg."¹³ – Meg kell jegyezni azért, hogy a büntetőeljárás kódextervezet kihívása korántsem az

⁴ Babits Mihály: Irodalmi nevelés, in: B. M. összes művei, Franklin-Társulat kiadása, hely és év nélkül, 688–689. p.

⁵ A századfordulótól a harmincas évekig használták a középiskolákban pl. olyan kitűnő irodalomtörténetész retorikai tankönyveit, mint Riedl Frigyes. L. R. F. (szerk.): Retorika és retorikai olvasókönyv, hatodik kiadás. Lampel R. Könyvkereskedése, Bp., 1905.

⁶ Bár Arisztotelész és Cicero mellőzi, Quintilianus részletesen foglalkozik a kérdéssel. L. Q. szónoklattana tizenkét könyvben, I. kötet, Franklin-Társulat, Bp., 1913. 103–108. p., 161–162. p., illetve II. kötet uo. 1921. 400–412. p. ford.: Prácsér Albert.

⁷ Idézi Vigh i. m., 353. p.

⁸ Erről is szól pl. Kölcsey Ferenc: Parainesis Kölcsey Kálmánhoz (1837) in: K. F. összes művei, Szépirodalmi Kiadó Bp., 1960. 1111–1114. p., a kérdéstről még: Falus Róbert: A római irodalom története, Gondolat, Bp. 1970. 303–305. p.

⁹ A kérdéstről ld. utóbb: Lukácsy Sándor: A prédikáció mint irodalom, A Tiszatáj diák-melléklete, 34., 1996 április, illetve Vigh Árpád idézett művét.

¹⁰ A korszak harcait mutatja be pl.: Antalffy György: Szalay László a reformkor politikai-jogi gondolkodója, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1983. 52–68. p.

¹¹ Ld. utóbb: Király Tibor: A büntetőeljárás jog reformja, Magyar Tudomány, 1998/4. 389–396. p.

¹² Ld. Tremmel Flórián: Igazságügyi retorika, hely és év nélkül, 11 p., illetve 173–175. p.

¹³ Cicero válogatott művei, Európa Könyvkiadó, Bp., 1987. 247. p., ford.: Kárpáty Csilla.

egyedüli ok arra, hogy – Bónis György professzor kifejezésével élve – "a jogtudó értelmiségben"¹⁴ újra élesszük az igényt a szónoki felkészültség iránt. Hiszen nem egyedül a bírósági munkában (bíró, ügyész, ügyvéd), de a közigazgatás és a közelet számos terén kell állást foglalnia. Vitathatatlanul mintát, tekintélyt képvisel, amely "még akkor is mérvadó, ha nem hangadó", és presztízst nem csekély mértékben a szóbeli megnyilatkozásai adják.¹⁵ Ami pedig a kommunikáció-elméletek sokszínűségét illeti, egyben a konzervatívól a "posztmodern" elemzőkig egyetérthetnek, hogy ti. a "természetes kapcsolat értelem és érzelem között: a Hang!"¹⁶ Meritumáról, a máig talán legjelentősebb irodalomtörténészünk, Horváth János így ír: "Térben és időben ez a buborék-semmisség, az emberi hang, volt és marad legállandóbb létesítője, összetartója, záloga és biztosítéka a nagy, a nemzeti lelki közösségnek. Becsüljük meg, szeressük, ápoljuk és védjük, ne engedjük meghamisítani!"¹⁷ Kell figyelni e szavakra a közösséghez szóló jogászunk, akinek a tárgyaláson is kettős a felelőssége: az ügyről beszél, de a társadalomhoz is szól; a közgondolkodást alakítja tetteivel, a "beszédtettel". (Kazinczy Gábor írja: "Cicero minden beszéde megannyi tett.")¹⁸ Jó tudni tehát előadónak és hallgatónak, hogy a perbeszéd által történik valami. Vigyázni kell a méltóságára, mert együtt kell viselni az odiumát is. Ugyanis a beszédmű, így a perbeszéd is kollektív alkotás, az egyik legősibb retorikai szituáció produktuma.¹⁹

2. A bírósági tárgyalás, mint retorikai szituáció

A retorikai szituáció fogalmának és természetének meghatározása körül is igen régen folyik a vita. Új s új szempontok születnek, a disputa, a téma természetéből adódóan, koronként megújul és nyugvópontra talán soha nem jut majd. Bizonyos azonban, hogy a beszédfajták máig érvényes arisztotelészi megkülönböztetése (tanácsadó, *törvényszéki*, bemutató) – ha nem is így nevezve – a retorikai szituációkat, vagy ha úgy tetszik, a szónoki mű előadásának eltérő körülményeit figyelembevéve jött létre.²⁰ Szemszövegünkben itt a legpraktikusabb Vigh Árpád lényegretörő definícióját használni: "Retorikai szituáció: kommunikációs alaphelyzet, amely minimálisan feladóból (beszélő), üzenetből (beszédből) és címzettből vagy befogadóból (hallgatóból) áll, és amelyben a beszélő arra törekszik, hogy beszédével valamilyen hatást gyakoroljon a hallgatóra, közelebről valamilyen meggyőződést alakítson ki benne."²¹

¹⁴ Idézi: Paczolay Péter: A laikus jogász az egyházban, Vigilia, 1998/8. 582. p.

¹⁵ Ld. Deme László: Értelmiség és beszédkultúra, in: Szegedi nyári egyetem (Művelődéstörténet 8.) Szeged, 1979. 99. p.; a kérdéshez részben még: Kemenes Béla: A jogászok feladatai a jogtudat formálásában, i. m., 229–244. p.

¹⁶ Jacques Derrida, idézi Ungvári Tamás: Bevezetés az irodalomelmélet alapfogalmaiba, második, átdolgozott kiad. Mecenás, Bp., 1996. 140. p.

¹⁷ H. J.: A jó magyar ejtés kérdéséhez, in: Tanulmányok, Akadémiai Kiadó, Bp., 1956. 627. p.

¹⁸ Idézi: Vigh: i. m., 230. p. – Megjegyezzük, hogy itt a "beszédtett" kifejezést nem a szó modern irodalomelméleti értelmében használjuk, hanem, mint a cselekvéssel azonos értékű állásfoglalást. Irodalomelméleti jelentéséről ld.: Cs. Gyimesi Éva: Teremtett világ, Kriterion Kiadó, Bukarest, 1983. 23. p., ill. 165. p.

¹⁹ Ld. Wacha Imre: A korszerű retorika alapjai, első kötet, Szemimex Kiadó, Bp., é. n. 123–152. p. – A témánk szempontjából igen érdekes a Világosság 1998/10. teljes száma, különösen Szécsi Gábor, Nyelv, gondolat, kommunikáció című írása, 8–22. p.

²⁰ Ld. Világirodalmi lexikon, 11. kötet, Retorika címszó, írta: Adamik Tamás, Akadémiai Kiadó, Bp., 1989. 624–637. p.

²¹ Vigh i. m., 509. p.

A fentiek fényében nem kér bizonyítást, hogy a bírósági, különösen a büntetőtárgyalás miliője par excellence retorikai szituáció. Az elhangzó perbeszédnek (vád-, védbeszéd, illetve a bíró tárgyalásvezetése, az ítékezés) pedig általában meg kell felelni már a klasszikusok által is a törvényszéki beszéddel szemben állított követelményeknek. – Tremmel Flórián fentebb aposztrofált megalapozó és úttörő jelentőségű könyve (Igazságügyi retorika) a témát körültekintően tárgyalja. A munka jelentős szakirodalomra és példaanyagra támaszkodva jól ötvözi a jogtudományi és általános retorikai (klasszikus retorika, kommunikáció-elméletek stb.) szempontokat is. A mű továbbfejlesztését, egyes helyeinek korrekcióját éppen jelenünk kodifikációs tendenciái is kívánatossá teszik. Igaz ugyan, hogy e munkához támpontot újra és újra a klasszikus auktoroknál találunk, elsősorban talán Quintilianus szónoklattanában. (Egyébként – bár Prácser Albert teljesítménye előtt ma is fejet kell hajtunk – a kötetek korszerű fordítása és új kiadása már nem halogatható!) Másrészt a sokszor idézett pascali apológia támogathatja ma is a törvényszéki szakretorika írására vállalkozót: "Ne mondják, hogy nem mondtam semmi újat; új az anyag elrendezése..."²²

Nos, mikor az igazságügyi reform egyik elemeként megjelenő új büntetőeljárás kódex tervezetét vesszük szemügyre, annak hagyományokat ébresztő, más, talán negatív tradíciókat romboló tendenciái között fel kell figyelniünk a témánk szempontjából is igen fontos hangsúlyokra. Király Tibor összegzőjében²³ kiemeli a tárgyalás primátusát, az ügyféli pert, így tehát a kontradiktórius eljárást, azaz "a fegyverek egyenlőségét". Joggal tulajdonít nagy jelentőséget még az új, a tárgyaláson zajló kihallgatási rendszernek, ill. a vádlott (és a tanúk) összefüggő vallomásainak. Nem hallgat el bizonyos fentartásokat sem, melyek közül az eljárás meghosszabbodásától való félelmet emeli ki. (Ez retorikai kérdés is.) Írása meggyőző viszont arról, hogy a processzuális elvek közül további erősítést kap a *szóbeliségé*, az élőszóval való előadás és érvelés, valamint a *nyilvánosság* alapelve. E feltételek megteremtésének különös fontosságára mutat rá Cséka Ervin professzor, Korszerű alapelvek a büntető eljárásban című tanulmánya is.²⁴ Szemléletváltoztatásra hív fel, mikor sajnálattal szögezi le: "A kontradiktórius elv nyújtotta előnyökről a történeti igazság megállapításában és az igazságos döntésekben a közmeggyőződés általános ugyan, mégsem lehet állítani, hogy napjainkban a kontradiktórius tárgyalás a helyeslések hangoztatása ellenére a *régebbi központi szerepét* megtartotta volna a processzuális jogalkalmazásban."²⁵ E központi szerep megőrzése, erősítése érdekében írja le később, a szóbeliséget támogatva az imperatívusz: "...meg kell őrizni a törvényhozásban, jogalkalmazási gyakorlatban a *szóbeli eljárás feltétlen elsőbbségét*. Többek között azért is, mert a modern ügyféli perben is az élő szó ereje a legjobb eszköz az igazságról vallott meggyőződés elfogadtatására."²⁶

A retorikai szituációt érinti a szóbeliséggel szorosan összefüggő, a tárgyalás *nyilvánosságára* vonatkozó kívánalom érvényesítése. Az elvárás hangsúlyozása mellett szól, sok egyéb, más lényegi szemponton kívül (etikai, kriminálpszichológiai, szociológiai stb.) az élőszóban elhangzó perbeszédnek, mint a kiemelt fontosságú processzuális intézménynek a szerepe is. A beszédmű ugyanis optimális esetben szakmai műalkotás, és csak a természetes életerében, "közönség" előtt fejtheti ki hatását, és érheti el funkciójából következő és alapvető célját: az értelmi és érzelmi meggyőzést. Csak ilyen körül-

²² B. Pascal: Gondolatok, Gondolat Kiadó 1978. 13. p.

²³ I. m.

²⁴ Acta Juridica et Politica, Tom. 53. Szeged, 1998. (Dr. Szabó András 70. születésnapjára) 103–120. p.

²⁵ I. m., 113. p.

²⁶ I. m., 115. p.

mények között érvényesülhet az eljárásban közreműködők (ügyész, ügyvéd, bíró) éthosza. Így jöhet létre a szakszerűség, hitelesség és érzelmi elkötelezettség pátosza (résztevők és hallgatók együttműködésében), és talán időnként az arisztotelészi kívánalom: a katarzis is. (Megjegyzendő, hogy a bírósági tárgyalás sok rokonságot mutat a dráma jellemzőivel is.) – Cséka Ervin a processzuális elveket tovább elemezve megállapítja: "A nyilvánosság... a jogállamokban *egyvetemesen elfogadott* alapelv nemcsak a büntető, hanem a polgári ügyekben tartott bírósági tárgyalásokra nézve is."²⁷ Jelezve a lehetséges pozitív és negatív hatásait, az előbbieket tekinti mérvadónak és bizakodóan jelenti ki: "Egybevetve előnyöket és a hátrányokat, ma már *visszafordíthatatlan* a fejlődésnek az az iránya, amely a nyilvánosság elvének el nem vitatható jogosságát jelzi. A tárgyalás *teljes nyilvánossága* a főszabály..."²⁸ – Mindezek az igazságügyi retorika jelentőségét is alátámasztó szakmai szempontok, melyekhez igazodni kell a szónoki felkészültségnek (felkészítésnek). Nemcsak ösztönző, de az újabb formák keresésére kényszerítő erejük van tehát. Ez vonatkozik a beszédek felépítésére (dispositio) és az elocutiora (nyelvi kidolgozás) is. Horatiust idézve:

*"Akkor szép a beszéd, ha merész fűzése szavaknak
Adja a friss és más értelmet. Az ám, de ha kellő
Új fogalomra találó szót alkotni ne késsünk,
Mert hogy szólhat a mostani korról tegnapi nyelvünk?"*

(Erdődy János fordítása)²⁹

De a helyes és hatásos nyelvi megformálásnak korántsem csak a klasszikus értelemben vett perbeszédeket kell jellemeznie, hanem ez vonatkozik a szintén e kategóriába sorolandó bírói működésre is. Nem nehéz belátni, hogy a kontradiktórius felépítésű (állító- és ellenbeszédes) tárgyalás vezetése komoly retorikai felkészültséget is igényel. Az ítélezés pedig olyan összetett (az írásbafoglalt rendelkező rész ismertetése és az élőszóban! történő indoklás) előadói feladat, amely a nagyfelkészültségű és tapasztalatú bírót (tanácsvezető elnököt) is próbára teszi. Erről Tremmel Flórián szavait idézzük: "Az indoklás akkor meggyőző, ha tervszerű, tudatos tartalmi felépítésű, tárgyyszerű és tárgyilagos, határozott hangvételű, magyaros stílusú és tömör szövegezésű, önmagában szerves egységet, befejezett egészet alkotó stb."³⁰ Ahogy előbb sem, úgy a témához most sem "csak" szakmai alapvetésül, de érvforrásként is idézzük Cséka Ervin korábbi, A büntetőtárgyalás vezetéséről című dolgozatát. Itt az általános és a konkrét ügyre vonatkozó (ügyismeret) felkészültségre figyelmeztetve, valójában – retorikai kifejezéssel élve – az inventioról ejt szót. De a pervezetésnek a hangulatot is befolyásoló módjára is kitér: "A felkészülés során részletesen kialakítandók a tárgyalás (és vezetése) *súlyponti* kérdései, amelyek a szükséghez képest bizonyos *tervszerűséget*, céltudatosságot vihetnek bele a tárgyalás vezetésébe. A tárgyalásvezetés tartalmában és hangnemében fejeződjék ki: feltétlen *tárgyilagosság, a prejudikálás kerülése, mértéktartó hivatalos komolyság.*"³¹ (Mint máskor is, a kiemelések Cséka Ervintől származnak.)

Láthatjuk mindebből, hogy az eljárási cselekmény minden résztvevőjétől erős koncentrációt igényel a közreműködés, és szóbeli megnyilatkozásait fokozottan kell jellemezze a nyitott, egyidejűleg sokfelé figyelő attitűd. Beszédjüknek szinkron, sőt szin-

²⁷ I. m., 117. p.

²⁸ I. m., uo.

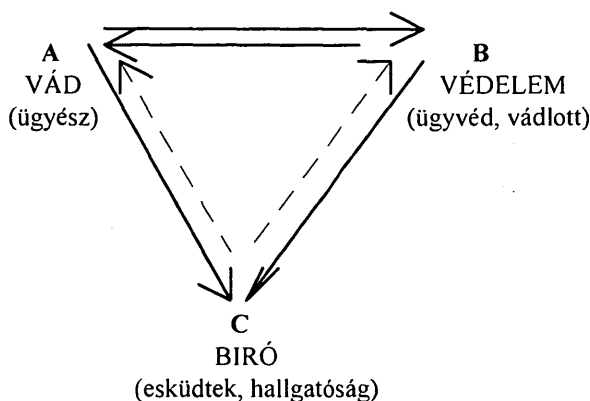
²⁹ E fordítást idézi Fried István: Tanulmánykötetek között, Tiszatáj, 1998/1. 63. p.

³⁰ I. m., 182. p.

³¹ Acta Jurid. et Polit. Tom. 48. Szeged, 1996. (Dr. Tokaji Géza emlékkönyv) 71. p.

multán módon kell létrejönnie. (A "vak" előadás, pl., mikor a felolvasó a szövegébe temetkezik, itt nemcsak csúfos, de veszélyes helyzeteket is teremthet.)

A fentiek alapján, a tárgyalás kommunikációs modelljének vázlatát a következőképpen rajzolhatjuk fel. Az üzenetváltás (információcsere, érvelés) jórészt A és B között zajlik, de lényegében nem egymás, hanem C meggyőzését célozza. A bíró adott esetben visszacsatol, és mintegy moderátorként (a tárgyalás vezetője) befolyásolja a kommunikációt, fókuszál a tárgyra, nem engedi pl. parttalanná válni a vitát.

Így a különböző státusokon alapuló, szabadon előadott perbeszéd (válaszok, viszonzválaszok stb.) – a memória kérdését is felvető – klasszikus retorikai szituációt hoznak létre. Ebben a közegben szükséges, sok kötöttséggel, mégis oldottan mozogni a résztvevőknek. Egyszerre kell követni utilitarista elveket, lehetőleg úgy, hogy közben szinte művészi alkossanak. ("A beszéd, mint műalkotás" – mondja Ravasz László könyvének címe, 1935.) Mindezek és az itt még csak nem is említhető, de fontos kívánalmak erősítenek meg abban, hogy a retorika (mint tudomány, művészet, mesterség)³² eszközeit a jogtudomány és joggyakorlat szolgálatába állítsuk ismét. Szükséges az új, korszerű megközelítés, a tárgyban már sokszor létrejött szemléletváltás, amely esetleg a poétikai elemeknek, a költői példáknek is helyt ad, ezekkel is kiteljesíti a jogi argumentáció fegyvertárát. Mert a költői példák és fordulatok (tropusok és figurák) korántsem csak díszítőelemek. Mint mondtuk volt, hatnak az érvelési módra, alakítják a gondolatot. – Nem lehetnek illúzióink a gyors változást illetően. De a régi auktorok (Cicero, Quintilianus) sem arról beszélnek, ami létezik, hanem amit látni szeretnének.

3. A vers, mint a perbeszéd ihlető forrása

Hazánkban az elmúlt jó fél évszázad folyamán nem születtek ma is mintául szolgáló perbeszéd. Szinte bizonyos, hogy ez az állítás így nem igaz, és még valamely gyenge enthünéma premisszájaként sem igen alkalmazható. De ha születtek is – mert bizonyára elhangzottak ilyenek –, írott formában nem ismerhettük meg azokat.

³² A retorikai "mesterség" elhelyezéséről a tudományok között ld.: Arisztotelész: Nikomachoszi ethika, Magyar Helikon, Bp., 1971. 154. p.

(Perbeszédgyűjtemény 1929-ben jelent meg nálunk legutóbb)³³ Nem tudunk az utóbbi időkben kiadott olyan fiktív, didaktikus (nem előadásra szánt) perbeszédokről sem, mint amilyen pl. Kölcsey Ferenc műve a Gyermekegyilkos R. d. M. védelmében és a Védelem P. J. számára. Egyébként ő az a reformkorban, aki "a törvényszéki tárgyakat érintő oratori művek mintagyűjteményeit" hiányolja, megjelentetésüket szorgalmazza.³⁴ – Felvetődhet persze a kérdés, hogy a szükséges perbeszédgyűjtemények a műfaj lényege, akusztikus jellege folytán alkalmasak-e – hisszük hogy igen – a szónoki képzés segítésére. Az "írott beszéd" paradoxonából adódó recepcióelméleti probléma most természetesen nem lehet vizsgálatunk tárgya. Annál inkább az, hogy vajon a szónoklattan klasszikusai miért idegenkednek oly erősen a poétikai művek szónoki mintaként való alkalmazásától. Cicero pl. így fogalmaz: "Mert bármi legyen is az, ami valamiféle versmérték lejtését dobolja a fülünkbe – mert ha távol áll is a verstől, mert ez a szónoklatban valóságos vétekszámba megy – zenei ütem a neve, melyet görögül rhythmos-nak mondanak."³⁵ Quintilianus is leszögezi szónoklattanában: "Attól óvakodnunk kell, pedig sokan hibáznak ebben, hogy szónoklás közben ne akarjunk költőket és történetírókat, ezen műfajokban pedig szónokokat vagy declamatorokat utánozni."³⁶ Teóriájuk forrása természetesen Arisztotelész Retorikája, melyben ezt olvassuk: "A stílus formája nem lehet metrikus, de ritmustalan sem. A metrikus forma ugyanis nem hitelt érdemlő (mert mesterkéltnek tűnik), ugyanakkor elvonja a hallgatóság figyelmét: arra készíti, hogy várja mikor tér vissza ugyanaz a metrum."³⁷ Miért, hogy mégis úgy Cicero, mint Quintilianus – az Orátornak több mint fele a versmértékkel, prózaritmussal foglalkozik –, de még maga Arisztotelész is oly szívesen példálózik költői alkotásokkal mindhárom műnemből? – Egyrészt ugyanis ők az ékesszólást, mint tudományt feltétlenül el kívánják választani a művészetétől. Másrészt azonban tudják, hogy építőelemeit mégis a művészetből, a poézisből nyerhetik elsősorban. Az idegenkedés legfőbb oka mégis az arisztotelészi mondatban rejlik: "nem hiteltérdemlő", illetve "elvonja a figyelmet". Tehát, ha érvforrásként, szerkezeti, formai elemként élnek is vele, a ráció magaslatáról gyanúsnak, felszínesnek találják. Joggal tételezzük fel, hogy nem kis szerepet játszik ebben koruk hallgatóságának rendkívüli muzikalitása és poétikai képzettsége sem. (Cicero jegyzi meg: "A színházban bezzeg az egész közönség felhördül, ha csak egyetlen szótag időmértékét is elvétí a színész.")³⁸ Így, maguk a szónokok is könnyen, önkéntelenül átválthattak a prózai szövegben – mert a szónoklat valóban szigorúan próza – mondjuk a hexameteres versformába. Nem kell hangsúlyozni, hogy most ez a veszély nem fenyegeti előadóinkat. Ma inkább az eszköztelenség, az automatikusan használható mondatszerkezetek, a szókincs (pl. szinonímák) stb. hiánya az, ami megbénítja a szónokot; a mégoly fontos gondolat kifejtését is szürkévé, már-már lehetetlenné teszi. – A klasszicista szónoklattan természetesen – a deklarációiban – átveszi az idegenkedést, bár képviselői, s majd a romantikusok is, ezt úgy oldják fel, hogy gyakran a vers lesz szónoklat, a beszéd pedig nem ritkán poétikai művé válik. Ezért is lehetnek a korban született versek – az antikvitásban létező veszély elmúltán – mai beszédművek ihletői. (Ld. Vörösmarty, Kölcsey vagy Petőfi gondolati líráját, melynek több darabja egyben szónoki mű is.)³⁹

³³ *Hubert Gusztáv–Müller Viktor*: Perbeszédgyűjteménye, II. kötet, Bp., 1929.

³⁴ *Kölcsey*: Egyházi beszéd, in: i. m., 484–484. p.

³⁵ I. m., 223. p.

³⁶ I. m., II. köt. 327. p.

³⁷ *Arisztotelész*: Retorika, ford. Adamik Tamás, Gondolat, Bp., 1982. 190. p.

³⁸ I. m., 262. p.

³⁹ *Szörényi László és Szabó Zoltán* közös műve is igen sok költői példát idéz természetesen: *Kis magyar retorika*, második kiad., Helikon Kiadó, 1997.

Nemcsak a szűk értelemben felfogott elocutióról van itt szó, de (esetleg) új gondolat már megformált alakzatban történő, plasztikus kifejezéséről is, régen bevált eszközök "újrahasznosításáról". Közhelyszámba megy, hogy magyar nyelvet Arany Jánostól kell tanulni. De érdekes lehetne – századunkból – pl. Kosztolányi Dezső Hajnali részszegség című versét beszédműként felfogva elemezni, vagy mondjuk Szabó Lőrinc önvédőbeszédét (Bírákhoz és barátokhoz)⁴⁰ poétikai-retorikai szempontok alapján vizsgálat tárgyává tenni. A költői és a szónoki alkotásmód közötti megkülönböztetés egyik alapja már a kezdetektől, az "ihletett vagy a tudatos" teremtés erőltetett hipotézisében rejlik. ("Orator fit, poeta nascitur") Pedig már Csokonai is, a filozófiai-poétikai műve, a Halotti versek (A lélek halhatatlanságáról) előszavában⁴¹ az invencióról szól, a mű tudatos létrejöttének fázisait írja meg sok, így pl. hatáslélektani szempontból is. De Kölcsey is engedelményt tesz a szónoki ihletettség kérdésében.⁴² – Az európai gyökerű amerikai író, költő, *Edgar Allen Poe* pedig, akitől Baudelaire-ék tanulnak, aki Komlós Aladár szavával élve, "híd a romantika és a modern költészet között"⁴³ megírja az akkor nagy visszatekintést kiváltó tanulmányát, A műalkotás filozófiáját (The Philosophy Composition).⁴⁴ Itt bemutatja híres versének A holló címűnek létrejöttét és a kiszámított, tudatos szerkesztésre és eszközhasználatra ad példát. Minden bizonnyal túloz, mikor szinte kigúnyolva a "nemes láz, az extatikus intuíció, az ihlet" nimbuszát a költői alkotást szigorú, a matematikához hasonló tudományának állítja be. Mindenesetre fegyvert ad esszéjével a költői és szónoki művet testvérnak tudó alkotók kezébe. Rávilágít a két műfaj hirdethető és tudatosan is vállalható egymásrautaltságára. – Ha elméleti síkon nem is – sőt az alkotói attitűd megítélésében romantikus –, de a versírás gyakorlatában kiváló követőre talált Poe, az őt egyébként is nagyra értékelő, *Ady Endre*ben. (A romantika retorikaellenességének paradox voltáról itt annyit, hogy az individuumot a vatest állítva a középpontba, nem értékelheti a retorika másik természetéből adódó közösségi jellegét. Ugyanakkor megteremti, azt a művészi stílust is, amely leginkább alkalmas arra, hogy általa akár az egész emberiséget is megszólítsa az alkotó.)

Ady költészete is úgy világirodalmi rangú líra, hogy teljes mivoltában az európai kultúr hagyományokban gyökerezik. Így retorikus; innen van retorikai ihletése. Ezekről a hagyományokról ír egymástól függetlenül Babits Mihály Az európai irodalom történetében és T. S. Eliot, a világirodalom Adyval rokonítható alakja, a Notes towards the Definition of Culture⁴⁵ (Megjegyzések a kultúra meghatározásához) című tanulmányában. Megegyeznek abban, hogy kultúránk pillérei a Biblia, valamint az antik, görög és latin irodalom. Ady legfőbb szellemi indítója is ez a kétféle hagyomány. Innen töltekezik versei prófétai hevülete és képi világa is. Minden esetleges későbbi szellemi, költői hatás csak másodlagos szerepet játszik. További részletes elemzés nélkül állíthatjuk: Modern, 20. századi költőink közül a retorikai eszköztárunkat elsősorban Ady lírájának használatával, narrációja, motívumai, archaizmusai és nyelvi újításai stb. adaptálásával bővíthetjük. – Még a majdani részletesebb, de részletesebbnek akkor sem mondható elemzés sem tudja majd bemutatni az életmű minden olyan retorikai elemét, melyet a ma szónoka a perbeszédben is hasznosíthat. Bár első hallásra is megkönnyítheti az átvételeket Ady prózai nyelvhez (prózaritmus) közelítő verselésének jambikus lejtése, amit igen

⁴⁰ Magvető, Bp., 1990. sajtó alá rendezte, az utószót írta Kabdebő Lóránt.

⁴¹ Csokonay Vitéz Mihály munkái I. kötet, Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1987. 656. p.

⁴² Kölcsey: Egyházi beszéd, i. m., 487–488. p.

⁴³ Bevezető tanulmány, in: A szimbolizmus; Gondolat Kiadó, Bp., 1977. második kiad. 48. p.

⁴⁴ Edgar Allen Poe összes versei, Kétnyelvű klasszikusok, Corvina Kiadó, Bp., 1958. 308–326. Ford.: Babits Mihály.

⁴⁵ Faber Edition, London, 1948–1962.

sokan elemeztek, elsőik között a már idézett Horváth János.⁴⁶ Ez azonban meglehetősen felszínes, nem érdemi megközelítés. Ady verseinek drámaisága és képisége (látató ereje) már fontosabb érv. Többet mond az is, hogy a beszédművek szinte mindegyik, elméletileg elkülöníthető részéhez nagyszámban találunk követhető példát az életművében. Hasonlóan van ez a retorikai statusuk esetében is (vádoló, különösen a védői attitűd tekintetében). Nem gondolunk persze a vers prózába való átírására, sem pedig valamely pontatlan – félig szószerinti, félig hozzávetőleges – citálására. Másról lehet itt szó: Olyan *sajátos* parafrázisról, palinódiáról⁴⁷ (esetleg travestiáról), amely nem a témát (néha azt is), hanem a hangulatot, a lendületet, vagy a megtorpanás megjelenítését "énekli vissza". Olyan használatát az eredetinek, hogy azt a hallgató – ha nem leplezzük le a forrást, nem idézünk belőle szószerint a beszédünk közben vagy végén – nem veszi észre, eredeti invenciónak tulajdonítja. Van persze, hogy példának használjuk a verset, vagy "régi tanú" (tekintélyérv, auctoritas, hivatkozás) lesz a költői mű és annak pontos citátuma. De visszatérve saját szavaink prózájához, megtartjuk az írásmű hangulatát, tovább visszük miliójét. – Nem vitás, hogy a műnek ilyen típusú átlényegítéséhez a szerző(k) rendszeres és hangos! olvasása szükséges, de eredménye meglehetősen gyorsan várható és lemérhető. (A tartóssága azonban már más, a memória-mnemotechnika körébe sorolandó probléma.) Itt jegyezzük meg ismét, hogy az értelmiségi léthez, a jogász hivatáshoz is feltétlenül hozzátartozik a – mai oktatásunkból laikus és korlátozott megfontolásokból kiszorított – memoriter. Nemcsak a feladathoz szükséges praktikus vagy nosztalgikus okokból kell, de Vasy Géza szép megfogalmazásával: "A klasszikus szövegek... rádöbbenhetik az embert arra, hogy sem térben, sem időben nincsen egyedül, s ezáltal nem csupán megérthetőbbé, hanem formálhatóbbá is teszik az egyéni életet."⁴⁸

Most visszatérünk az Ady-líra szónoki példát kínáló adottságaihoz. A fenti megfontolásokra visszautalva ajánlunk a figyelembe nehány, a perbeszédben is modellként átvehető, vagy idézet nélküli "vendégszöveggént" beépíthető típust. Nincs terünk szerkezeti vizsgálatra és még a szóképek (elsősorban a metafórák) különleges erejének forrásait sem kísérlelhetjük meg itt elemezni. A lehetőségekből adunk itt illusztrációt, az igényt kívánjuk felkelteni az Ady mű (és persze más költői oeuvre-ök) ilyen szempontokra figyelő fellapozására.

Kézenfekvő lehet Ady védekezésének vádolásába átcsapó páthoszára olyan verset kiemelni, mint pl. Az én nem vagyok magyar? címűt. Ilyen lehet a Hunn, új legenda elhíresült érvelése. De argumentációja miatt használható, a már maga is parafrázis, A Szerelem eposzából című hosszabb költemény, amiben egyébként a beszédmű szinte minden részletére találunk átvételre alkalmas megformálást.

– A prófétai átokba forduló vádolásra pedig a Tisza Istvánnak küldött Rengj csak, föld, vagy az Enyhe újévi átok, esetleg a Rohanunk a forradalomba adhat, fűtöttségükből már visszafogandó, mintát. – Ha pedig a *beszédmű egyes részeihez* keresünk támpontot, megtalálhatjuk azt – mint a fenti példákban – egy opusban is, de ami még jobb, Ady költészete külön-külön darabjaiból illeszthetjük a szónoklatba. – Így remek indításként (*bevezető*, exordium) lehet alkalmazni a következő sorok adaptációját.⁴⁹

⁴⁶ H. J.: Rendszeres magyar verstan, Akadémiai Kiadó, Bp., 1969. 185–192. p.

⁴⁷ Quintilianus értelmezi a kifejezést. I. m., II. köt. 323–329. p.

⁴⁸ Vasy Géza: Magyar líra tegnap és ma, in: Sors és irodalom, Széphalom Könyvműhely, Bp., 1998. 244.

⁴⁹ *Ady* verseit a következő kiadás alapján idézzük: Ady Endre összes versei, Atheneum kiadása, Bp., év nélkül [1930]

*"Csak akkor születtek nagy dolgok,
Ha bátrak voltak, akik mertek
S ha százszor tudtak bátrak lenni,
Százszor bátrak és viharverték."*

(A tűz csiholója)

Ma már a perbeszédben (a válaszban is) egyre gyakoribbá váló *in medias res* kezdéshez segítséget ad A Duna vallomása:

*"Megtudtam, hogy titkokat rejteget
A mi Dunánk, ez a vén róka,
Mikről talán sohase álmodott
Az ősi barlang-tüzek óta
Ez a közönyös Európa."*

Mellékesnek tetsző, de a beszédműnek fontos része a *kitérés* (egressus), ami látszólag elkalandozás a tárgytól, de kiderül később a vezér-gondolathoz való szerves kötődése. Idézhetjük bemutatására a Margita élni akar című verses regény negyedik fejezetének indítását:

"(Kicsiny, gyanakvó nálunk a világ: / Mese-hősim alig elevenednek / S már rádobják a vizes takarót / Élő nevére hol annak, hol ennek / S ez édes lázú visszaálmódást / Sorsra, korra, álmokra, Margitára, / Szent szimbólumát ma is boldog harcnak, / Átadják néhány budapesti arcnak.)"

Az előbbivel rokon, a beszédmű részeinek összekötéséhez alkalmazandó *átvezetés* (transitio). Az iménti műből vesszük most is a fordulatot. Itt a befejezést készíti elő:

"Vége: gát-verseny volt ez egy kicsit / S töretlen nyakkal másztam ki belőle, / Holott magamra bíztam a lovam / S magamat pedig egy idegen nőre,"

Az *elbeszélésre* (narráció, tényállás), ami már a bizonyításba is átcsap a sok lehetőség közül az alábbi választjuk most illusztrációként. Ez a képpel és hanggal való együttes megjelenítés erejére is felhívja a figyelmet:

*"Nyár-éjszakán a grófi szérűn
Reccsen a deszka-palánk
S asztag-városban pirosan
Mordul az égre a láng.
Éjféli hajnal, szörnyű fény ez,
Nincs párja, napja, neve.
Fut, reszket a riadt mezőn
Az égő élet heve."*

(A grófi szérűn)

Az elbeszéléshez tartozó, perbeszédben szinte kötelező *jellemzéshez* intuíciót ad Az öreg Kúnné kezdő pár sora:

*"Tíz gyermeket hozott világra
Küzdésre, búra, de vitézül,"*

A *bizonyítás* (argumentatio, confirmatio, érvelés) stílusának a "vagy-vagy"-szerkezet és az anaphora – Adynál igen gyakori – alkalmazása szintén meggyőző erőt ad:

*"Vagy bolondok vagyunk s elveszünk egy szálig,
Vagy ez a mi hitünk valóságra válik."*

...
*Vagy lesz új értelmük a magyar igéknek,
Vagy marad régiben a bús, magyar élet."*

(Fölszállott a páva)

A *cáfolásra* (refutatio) is lelhetünk útmutatást az Ady-lírában. Egy helyütt, A Hadak útja című versben, mely más beszédrészek támogatására is igen alkalmas, így fogalmaz:

*"E roppant nép nem Csaba népe,
Melyről legenda szólott nektek.
Más nép e nép, ez csak: a Nép,
A fölkelte Nép, S úgy-e, remegtek?"*

A *befejezésben* (peroratio) jó hangzású és hatása az elhangzottakhoz való tartalmi és formai visszatérés (költői művekben a refrén). De az indításnak vagy más, korábbi beszédrésznek, esetleg felcserélt szórenddel való ismétlése erőteljesebb, különösen akkor, ha összekapcsoljuk a buzdítással (hortatio) a segélykéréssel is (invocatio):

*"Robogj föl Láznak ifjú serege,
Villogj tekintet, világbíró kardunk,
Künn, a mezőkön harsog a Tavasz,
Harsogó Tavasz, kíséred el a harcunk."*

(Új, tavaszi sereg-számla)

Hosszan folytatódhatna a felsorolás, bővíülhetne még a saját habitisunkhoz alakítható és ihletet adó példák gyűjteménye. A fenti, nem tudatos válogatás ízelítő, inkább a kedvcsináló, a felhívó szándékot demonstrálja, mintsem az Ady-lírában ilyen értelemben is felmutatható lehetőségeket. Igen kis adalék ez a lírai elemek szónoki hasznosításának meglehetősen komplex megítélést igénylő kérdéséhez. Talán mégis – jelenlegi helyzetünkben – ez az egyik járható út. – Hogy a szónoki felkészülésben előre kell lépni az ma már nem kétséges. Régi, nagy és felújításra váró hagyományaink vannak azonban e területen.

Nem túlzunk, ha azt mondjuk, hogy az elmúlt korok jogász értelmiségének (is) nemzetközi presztizsadó gondolkodásmódja igen nagy részben a szónoklaton, a perbeszédben csiszolódott. Nem nélkülözhetjük ezt az erőt és szellemi bázist. Szemléletmódunkat úgy alakította, hogy az sajátos szint és értéket jelentett (jelent ma is?) mindenütt a világban. A régi magasságba való fejlesztése is támogathatja a hitünket, hogy szellemiekben, kultúrában legalábbis, Arany János szavával:

*"... mi benn vagyunk a fősodorban:
Veszhet közülünk még talán nem egy:
De szállva, im elsők között a sorban,
Vásznunk dagad, hajónk előre megy!"*

GÉZA ISTVÁN PAPP

THE USE OF POETICAL PATTERNS IN THE PLEADING

(Summary)

This short essay forms a part of a longer study on rhetorical means in pleadings delivered in criminal case proceedings. At first it deals with the nowadays attitude to oral communication, and points out that the written form has got a far too advantage over speech. The author states that the situation has a lot of harmful consequences, so the setting has to be changed.

As to the use of oral means in legal practice the paper emphasises that there are a lot of scantiness in the preparedness of the lawyers in this sphere. – Later he speaks about the necessity of advance required by the criminal case proceeding, which is a "par excellence rhetorical situation" – he says – and it is the very appropriate field, where the real truth will out. – The author confirms his opinion by citations from works of experts of the legal profession, especially by the studies of Prof. Ervin Cséka.

Finally the work – quoteing various examples from the world literature – explains that the use of poetical patterns in oratorical works, even in pleadings is very useful, because it strengthens the argumentation. The author supports his exposition mainly by the oeuvre of Endre Ady, the great Hungarian poet.